

Katsantoja kaupungin muutokseen

Antti Wallin

Tampereen kasvupainetta pyritään hallitsemaan täydennysrakentamalla kantakaupunkia. Tässä artikkelissa tarkastellaan, miten Tammelan kaupunginosan asukkaat ja alueen käyttäjät kokevat paikan muutoksen tilanteessa, jossa asuinalue kohtaa suuria muutoksia. Artikkelissa tulkitaan paikallisten haastatteluita fenomenologian ja suunnittelukonfliktien kirjallisuuden valossa. Paikkaan kiinnittymiseen pohjautuva katsanto muutokseen voidaan karkeasti jakaa kahteen kategoriaan: katse menneeseen ja katse tulevaan. Ensimmäinen ei näe tulevaisuuden tarjoavan mitään parempaa ja toinen ei näe menneisyyden tarjoavan mitään säilyttämisen arvoista. Käytännössä kaupunkisuunnittelijoiden pitää sovitella näiden molempien välillä. Artikkelin lopussa keskustellaan, miten erilaisia katsantoja voidaan sovitella ja hyödyntää kaupunkisuunnittelussa.

Johdanto

[K]aupungin rakentaja luottaa aina siihen, että osan kaduista ihmiset kulkevat ajatuksissaan, eivätkä koskaan kirkkaasti hahmota kaupungin kokonaisuutta. Jossakin aina puretaan jotakin ja rakennetaan. Siis heidän muistissaan ja mielessään, joka on tosiasiallisesti se paikka mihin kaupunki rakennetaan.

– Jukka Viikilä (2016, 59), Akvarelleja Engelin kaupungista

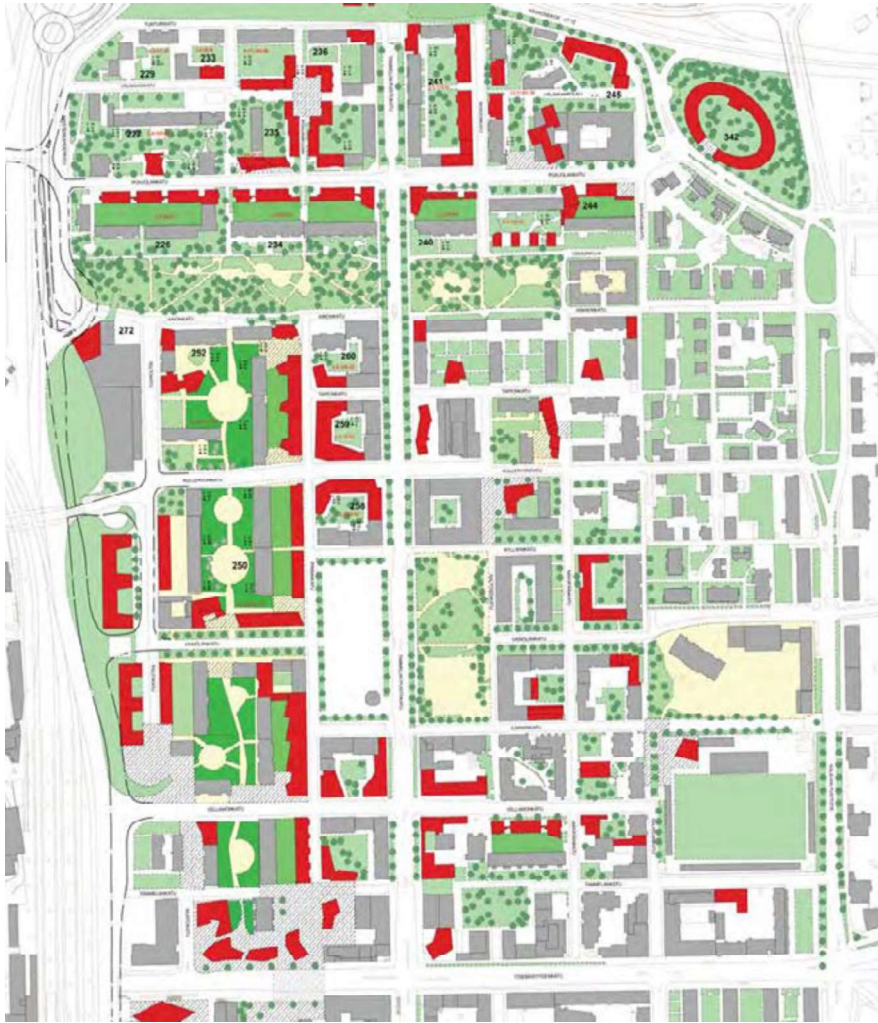
Edellä Viikilä kuvaa kaupungin muutoksen palautuvan lopulta ihmisten kokemuksiin. Menneistä tapahtumista ja rakennuksista jää muistoja ja toiset unohdetaan. Kaupungin viranhaltijat ohjaavat suuntaa, johon kaupunkia rakenne-

taan. Samalla he hävittävät paikkoja, joille ihmiset ovat antaneet merkityksiä. Näin ollen kaavoitusprosessissa esitetty kaupungin muutos ja ihmisten eletty kokemukset ajautuvat usein ristiriitaan keskenään. Kaupunkien kasvaessa ja kaupunkirakenteen tiivistämispaineiden lisääntyessä viranhaltijoiden on entistä vaikeampaa huomioida asukkaiden moninaisia kokemuksia. Tässä artikkelissa tarkastellaan kaupungin muutosta asukkaiden näkökulmasta.

Tutkimuksen kohteena on Tampereen keskustan kupeessa sijaitseva Tammelan kaupunginosa, johon kaupungin viranhaltijat ovat esittäneet merkittävää täydennysrakentamista (Kuva 1; Tampere 2012a; 2015; 2017a). Tampereelle ennustetaan 40 000 asukkaan väestönkasvua vuoteen 2040 mennessä ja tätä pyritään edistämään pääomia houkuttelemalla sekä kaupunkirakennetta tehostamalla. Näkyviä esimerkkejä katukuvassa ovat investoinnit liikenteeseen, uusien asuinalueiden rakennuttaminen ja kantakaupungin täydennysrakentaminen. Asukasluvun kasvun hallinta nojaa pitkälti kantakaupungin täydennysrakentamiseen. Tiivistämispaine kohdistuu myös keskustan viereiseen 6 000 asukkaan Tammelan kaupunginosaan. Tampereen kaupunki käynnisti vuonna 2009 kehittämishankkeen selvittämään, miten alueelle saataisiin 4 000 uutta asukasta. Laajempaan julkisuuteen hanke levisi vuonna 2012 (Santaoja ym. 2016). Hankkeessa työstetty Tammelan yleissuunnitelma eli strateginen kehittämisspaperi (Tampere 2012a) jäi luonnokseksi (päiväty 11.6.2012). Kaupunginhallituksen suunnittelujaosto kuitenkin hyväksyi (18.6.2016) sen osaksi keskustan strategista osayleiskaavaa (Tampere 2012b).

Tammelan yleissuunnitelman hyväksymisen jälkeen suunnitelmaa alettiin jalkauttaa, mutta se sai osakseen runsaasti vastarintaa. Asukkaiden luottamusta prosessia kohtaan heikensi se, että suunnittelua oli tehty pitkään ennen kuin kuulemisia alettiin järjestää (Santaoja ym. 2016, 16; Wallin ym. 2018, 43–44). Tammelan yleissuunnitelma oli kuitenkin strateginen kehittämisspaperi, joka ei vaatinut vuorovaikutteista prosessia lainsäädännön sanelemana. Sen tarkoituksena oli vakuuttaa asukkaat, taloyhtiöt, poliitikot ja rakennuttajat täydennysrakentamisen tarpeellisuudesta. Suunnittelun kannalta tapauksesta tekee erityisen hankalan se, että tontit ovat lähes kokonaan yksityisten taloyhtiöiden omistuksessa (Laine ym. 2015). Täydennysrakentamisen toteutuminen edellyttäisi taloyhtiöiden myyvän tontistaan rakennusoikeutta tai ryhtyvän itse rakennuttamaan tontilleen. Tästä syystä ”ylhäältä alas” organisoidun suunnittelun on erityisen tärkeää saada asukkaat ja taloyhtiöt puoltamaan rakentamista.

Kaupungit laativat strategioita vastatakseen kansallisiin ja globaaleihin muutoksiin (Mäntysalo ym. 2015). Näissä kaupunkilaisten jokapäiväinen elämä jää helposti taka-alalle (Albrechts 2015, 514; Tuomisaari 2015, 56). Asukkaiden kokemukset paikasta ja toiveet sen muutoksesta ovat usein ristiriidassa myös lakisäätöisissä

KUVA 1 Kuvakaappaus Tammelan yleissuunnitelman luonnoksesta. Kuvassa on punaisella esitetty täydennysrakennettavaksi soveltuvia alueita. Tampere 2012a, 13.

kaavaprosesseissa (Leino 2006; Pløger 2006, 215; Puustinen 2006; Kopomaa ym. 2008; Lapintie 2010, 56). Tämän artikkelin tavoitteena on auttaa ymmärtämään kaupunkilaisten suhtautumista muutoksiin. Tutkimuskysymys on: *miten Tammelan asukkaat ja alueen käyttäjät kokevat paikan muutoksen tilanteessa, jossa asuinalue kohtaa suuria muutoksia?* Teoreettisena tavoitteenani on yhdistää fenomenologista ajattelua (esim. Heidegger 2003; Sennett 2018) suunnittelukonfliktien tutkimuksen kanssa (esim. Pløger 2006; Lapintie 2010). Tammelan asukkaiden ja muutoin aluetta käyttävien tamperelaisten haastatteluihin nojaavan aineiston pohjalta tulkitseen paikkaan

kiinnittymisen moninaisuutta ja muutoksen kokemista. Tätä moninaisuutta tarkastelen Richard Sennettin (2018) vastikään julkaistusta kirjasta johtamieni kahden katsannon valossa: 1) katse menneeseen ja 2) katse tulevaan. Lopuksi nostan esiin huomioita siitä, miten kriittisiä ääniä voidaan käyttää hyväksi monimerkityksellisen kaupungin suunnittelussa (Pløger 2006; Puustinen 2008; Mouffe 2013, 7).

Kaupungin suunnittelu ja muutoksen kokemus

Kaupunkisuunnittelijoiden historiallinen rooli on ollut ennen kaikkea kontrolloida tilan tuotantoa ja käyttöä (Schulman 1990; Sandercock 1998, 166). Moderni kaupunkisuunnittelu keskittyi ratkaisemaan yksinkertaisia fyysisen ympäristön, asumisen ja palveluiden ongelmia. Samalla kuitenkin ilmaantui kaupunkisuunnittelun toimijoiden väliin intressiristiriitoin ja jännitteisiin liittyviä monimutkaisia ja ilkeitä ongelmia (Rittel & Webber 1973; Hartmann 2012). Suunnittelun liiallisen rationalisoinnin ja yksinkertaistamisen myötä unohtui kaupungin kokemuksellinen puoli (Lapintie 2008, 28–30; Sennett 2018). Sennettin (2018, 1, 242) mukaan ongelmana on nimenomaan eletyn ja rakennetun kaupungin yhteensovittamisen vaikeus.

Maailman muuttuessa yhä monimutkaisemmaksi globaaliksi verkostoksi kaupunkisuunnittelijoilta edellytetään erilaista ajattelua, kuin mitä moderni suunnittelu edellytti (Sandercock 1998, 184; Throgmorton 2003). Kaupunkisuunnittelijat yrittävät kaavojen, visualisointien ja julkisten keskustelujen avulla ohjata kaupunkikehitystä kohti yhdenlaista ymmärrystä tulevaisuuden kaupungista, joka monesti rakentuu rakennuttajien, sijoittajien ja poliitikkojen näkemysten perustalle (Throgmorton 2003, 146). Suunnittelussa historian merkitys jää helposti marginaaliseksi (Sennett 2018, 72–73). Kaupunkisuunnittelun kansalaisosallistumiseen keskittyvä tutkimus on nostanut esiin monia tähän liittyviä ongelmia (esim. Leino 2006; Bäcklund 2007; Kopomaa ym. 2008; Lapintie 2010). Leonie Sandercockin (2003, 18) mukaan kaupunkisuunnittelijoiden pitäisi keskittyä kuuntelemaan asukkaita ja pyrkiä tietoisesti kertomaan paikoille tarinoita, jotka mahdollistavat paikan muutoksen osana sen historiallista jatkumoa.

Asukkaille kaupunki rakentuu elettyjen kokemusten ja paikkaan liitettyjen merkitysten kautta. Ne voivat olla paitsi henkilökohtaisia muistoja myös jaettuja paikan identiteettiä tuottavia tarinoita. Kaupungille rakentuu ajansaatossa monenlaisia symbolisia kerrostumia, jotka voivat olla keskenään ristiriitaisia (Massey 2005, 9). Taina Rajanti (1999, 50) huomauttaa, että "[i]hminen ei ole eikä asu abstraktisti, vaan aina jossain "tässä", jostain kotoisin. Ihminen ei ensin asu ja sitten asu jossain, vaan hän asuu aina jo jossain, on olemalla kotoisin jostain." Ihminen asuu fyysisesti ja on mielessään jo menossa jonnekin, tai kuten Martin Heidegger (2003, 57) asian ilmaisee:

Kun kuljen salin ovelle, olen jo siellä ja tuskin vois sinne mennä, ellen jo olisi siellä. En koskaan ole vain tässä tänä koteloituna kehona, vaan olen siellä, eli tilaa jo kannattelemassa, ja vain näin voin kulkea sen läpi.

Kuten Viikilä alun lainauksessa toteaa, ihmiset rakentavat kaupunkia mielessään, eivätkä he mielessään kulje kohti kaupungin viranhaltijoiden laatimaa näkemystä tulevaisuudesta. Kaupunkisuunnittelijoiden taas on hyvin hankalaa palauttaa kaupunkilaisten kokemusten kirjo yhdeksi suunnitelmaksi (Ameel 2016). Ihmisten eletty kokemus on aina sosio-kulttuurisen kontekstin määrittämä ja sen pohjalta he myös rakentavat kuvansa tulevaisuudesta (Shields 2002, 12). Sennett (2018, 117–120) kuitenkin osoittaa tähän liittyvän ongelman: jos päädytään romantisoimaan mennyttä, kaikki muutos näyttäytyy tuhona (Benjamin 1989, 182). Sennett kirjoittaa Heideggerin päätyneen tähän tulkintaan. Heidegger käänsi selkensä muille ihmisille, kaupungille ja tulevaisuudelle (Sennett 2018, 124–129).

Kokemus kaupungista muodostuu liikkeessä menneisyydestä tulevaisuuteen (Rajanti 1999, 18). Kaupunki muuttuu jatkuvasti ja ihmiset kantavat mukanaan merkityksiä kaupungin siihenastisesta elämästä (Ingold 2000, 154; Massey 2005, 9). Se, miten kaupungin muutosta tulkitaan, voidaan jakaa kahteen ideaaliin kategoriaan:

- Katse menneeseen. Tässä katsannossa romantisoidaan mennyttä ja koetaan muutoksen aiheuttavan tuhoa. Kaupungin pitäisi säilyä ennallaan, eikä tulevaisuuden katsota tarjoavan mitään parempaa (Sennett 2018, 117).
- Katse tulevaan. Tässä katsannossa menneisyys ei tarjoa mitään säilyttämisen arvoista ja toivotaan toisenlaista tulevaisuutta. Kaupungin pitää muuttua, jotta menneisyyden painolasti saadaan hävitettyä (Sennett 2018, 278–279).

Nämä kaksi katsantoa ovat äärimmilleen vietyjä ideaaleja. Käytännössä niin kaupunkilaisten kuin kaupunkien kaavoittajienkin käsitykset kaupungin muutoksesta vaihtelevat näiden välillä. Kaupunki on aina ristiriitojen ja kilpailevien tulkintojen täyttämä, ja tässä todellisuudessa viranhaltijoiden on työskenneltävä (Flyvbjerg 1998, 209; Leino 2012; Mouffe 2013, 2).

Tutkimusasetelma

Tammelasta muodostui 1900-luvun alkupuoliskolla tärkeä teollisuuden ja työväen kaupunginosa, joka näki sisällissodan ja työläisten kurjat elinolot. Sotien jälkeen kiihtynyt teollistuminen ja kaupungistuminen pahensivat suomalaisten kaupunkien asutuspulaa. Kaupunkien toiminnallisia ongelmia alettiin ratkoa yhteiskunnalliseen kehitykseen uskoen. Tehokkuuden maksimointi sai aikaan valtavan muutoksen 1960- ja 1970-lukujen suomalaisissa kaupungeissa (Hankonen 1994). Antero Sirviön vuonna 1966 laatiman asemakaavan seurauksena valtaosa

KUVA 2 Haastattelun virikkeenä käytetty valokuva Tammelan saneerauksesta vuodelta 1969. As. Oy Metammelät. Etualalla Kaivokatu. Tampere-seuran kuva-arkisto. Sarja: 5-B. N:o 76. Valokuva: Veikko Lintinen

Tammelan työväestön asuttamista puutaloista purettiin uusien elementtikerrostalojen tieltä (Kuva 2). Uudet kerrostalot suunniteltiin väljästi. Alueelle jäi näin paljon tilaa pienille nurmialueille ja parkkipaikoille. Paikallisyhteisö muuttui ja uusien asukkaiden elämä muodostui yksilö- ja perhekeskeiseksi kerrostaloasumiseksi (Koskinen & Savisaari 1971). Tammelan saneerauksen jälkeen alueen maisema muuttui hitaasti viime vuosiin asti. Tampereen asukasluvun lisääntyessä Tammelan merkitys kaupungin kehitykselle kasvoi, eikä sen tilankäyttö enää näyttäytynyt niin tehokkaana kuin 1970-luvulla (Wallin ym. 2018, 44).

Käytän aineistona aluetieteen ja ympäristöpolitiikan opiskelijoiden Tammelassa keväällä 2016 tekemiä haastatteluja. Opiskelijat tekivät 35 haastattelua, joista viisi oli ryhmähaastatteluita. Yhteensä haastateltavia oli 43. Haastateltavista viisi oli alueella toimivia yrittäjiä, viisi oli Tammelassa töissä käyviä, 12 oli työikäisiä asukkaita ja 21 oli vanhempia, eläkkeellä olevia ihmisiä. Eläkeläisten haastatteluista kahdeksan oli yksilöhaastattelua ja viisi ryhmähaastattelua. Osan haastatteluista opiskelijat tekivät lennosta paikan päällä Tammelassa ja osa haastatteluista oli sovittu etukäteen. Haastateltavilta ei kerätty johdonmu-

kaisesti taustatietoja. Heiltä kysyttiin, miten he alueen kokivat ja mitä mieltä he olivat täydennysrakennussuunnitelmista. Keskustelun virikkeenä käytettiin vanhoja valokuvia (Kuva 2) sekä arkkitehtipiskelijöiden suunnitteluluonnoksia (Kuva 4). Haastatteluissa korostuivat eri asiat. Yrittäjät ja alueella töissä käyvät korostivat erityisesti paikan toiminnallisuutta ja luonnetta. Työikäiset asukkaat kuvailivat Tammelaä jokapäiväisenä elinympäristönä. Vanhemmat ihmiset kertoivat muistoja ja tarinoita Tammelasta. Heidän ryhmähaastatteluissaan korostuivat paikan historia ja identiteetti.

Kaikki haastattelut litteroitiin, jonka jälkeen analysoin niitä sisällönanalyttisesti NVivoa apuna käyttäen (esim. Bailey ym. 2016). Luokittelin aineistoa teemoihin muun muassa paikkojen, jokapäiväisen elämän, paikan identiteetin, paikan historian ja tulevaisuuden näkymien mukaan. Keskeisenä näissä kaikissa teemoissa oli ihmisten kiinnittyminen paikkaan. Tämän pääkategorian jaoin edelleen kahteen sen perusteella, miten haastatteluissa tulkittiin muutosta. Paikkakokemusten kirjon kattava avaaminen on kuitenkin mahdotonta (Flyvbjerg 2001, 84–85; Ameer 2016). Näiden tulkitsemisessä käytin apunani Sennettin (2018, 117–120) ajatuksia tavoista suhtautua paikan muutokseen.

Esittelen analyysini tulokset seuraavassa järjestyksessä. Ensin käsittelen yleisemmällä tasolla, miten haastateltavat kiinnittyivät paikkaan ja suhtautuivat sen muutokseen. Muutosta tarkastelen edelleen katseen ollessa menneessä ja katseen ollessa tulevassa. Lopuksi käyn keskustelua, miten erilaisia katsantoja voidaan sovitella ja hyödyntää kaupunkisuunnittelussa.

Paikkaan kiinnittyminen ja muutos

Asuminen on ihmisen keskeinen maailmassa olemisen tapa (Heidegger 2003). Tai kuten Rajanti (1999, 9) tarkentaa: ”[k]aupunki on ihmisen koti: se, mistä lähdetään, ja se, minne palataan.” Asuinpaikka on myös tärkeä identiteettitekijä (Wylie 2016, 410). Jos kotia ja asumista korostetaan liikaa, se siirtää huomion helposti menneeseen eikä mahdollista paikan muutoksen tarkastelua (Lefebvre 1991, 120–122). Henri Lefebvre (1991, 122) huomauttaa, että Heideggerille asioita vain ilmaantuu tilaan, eikä hän kykene tulkitsemaan tilan aktiivista tekemistä. Paikat ovat jatkuvassa muutoksessa yksittäisestä ihmisestä riippumatta (Lefebvre 1991, 110; Massey 2005, 9). Ihmiset kuitenkin kantavat mukanaan muistoja menneistä hetkistä ja tekevät arjessaan paikan merkitykselliseksi, kuten seuraava haastateltava kuvaa:

Mä oon nyt kuustoista vuotta asunu [Tammelassa], että pienestä pitäen se on ollu tosi tärkeä osa elämää. Joka päivä pienempänä tullu koulusta kotiin ja kotoo menny koulun, ja sitte kavereita mä oon saanu siältä tosi

paljon. Lapsuudenystäviä. Siitä on tullu tosi läheinen. Et se on semmonen kotialue se Tammela. (Nainen, noin 20-vuotias, asukas)

Tammelan maisemaan kiteytyi monia historiallisia vaiheita: työläisten puutalot, tiiliset tehdasrakennukset ja modernit elementtitalot, joihin liitettiin monia merkityksiä ja tarinoita. Vaikka maisema muuttui pitkään hitaasti, alueen käyttötavat ja asukkaat vaihtuivat. Työväen Tammelasta on 2010-luvulla tullut myös nuorten aikuisten ja eläkeläisten asuinalue. Nyt kaupunkikeskustan uudistaminen toi Tammelaankin rakentamispaineita. Eräs vanhempi nainen kuvaili, että ”Tammelan luonne on muutos. Täällä tapahtuu paljon, tai ainakin on suunnitelmia. Ei ole valmis kaupunginosa” (nainen, eläkeläinen, asukas). Muutospaineet haastoivat Tammelaan ladattuja yksilöllisiä ja jaettuja merkityksiä. Pitkään alueella asuneille vanhemmille asukkaille Tammelan identiteetti rakentui osaksi henkilökohtaista elämänhistoriaa. Vähemmän aikaa alueella asuneet eivät kiinnittyneet paikan historiaan niin vahvasti. Kaikki haastateltavat kuitenkin kuvailivat myönteisesti Tammelan luonnetta. Vaikka harva kategorisesti vastusti täydennysrakentamista, sitä kohtaan oltiin yleisesti epäluuloisia. Haastateltavat eivät juurikaan arvostaneet 1970-luvun kerrostalojen ilmettä, mutta myös uutta rakentamista kohtaan oltiin varautuneita: ”Joku paikka saisi säilyä vanhanaikaisenakin. Kunhan ei tulisi liian modernia ja tylsää” (nainen, eläkeläinen, asukas). Uudistusten toivottiin olevan persoonallisia ja kuvastavan alueen henkeä. Kaupunki kuitenkin elää ja jättää jälkensä muistoihin ja jaettuihin tarinoihin, kuten ilmenee seuraavasta paikallisten eläkeläismiesten haastattelusta:

Eläkeläismies A (asukas): Rastin talohan puretaan, siihen tulee 21 kerroksinen (ks. Kuva 3).

Haastattelija: Niin tulee. Siinä on kovat investoinnit.

Eläkeläismies B (asukas): Sitten sää tiedät miksei persaukiset pysty asumaan tollasessa.

Eläkeläismies C (asukas): Kun tietää historian koska toi [Tammelantorin] kioskin tosta räjäytettiin... Heleniuksen pappa sen pisti dynamiitilla ja meni itte mukana. Oli liian lyhkänen johto.

Eläkeläismiehet viittaavat vuoden 1953 tapahtumaan, jossa mies räjäytti vaimonsa työpaikan ja menehtyi itse teon seurauksena (Wacklin 2008, 116). Asuinalueen identiteettiä tuotetaan jaettujen tarinoiden avulla. Tammelantori, mustamakkara ja kenkätehtaat olivat yleisiä haastatteluissa kerrottuja paikan identiteettiä tuottavia symboleja. Muutospaineet voivat lisätä asuinalueen korostamista kotina. Muistoihin ja paikan historiaan pohjautuva tapa tulkita muutosta kääntää katseen menneeseen (Sennett 2018, 120). Kaupunki kuitenkin muuttuu. Kotiseutu ei ole

KUVA 3 Tammelan täydennysrakentamista vuonna 2018. Edessä oikealla vanha tavara-asema. Taustalla näkyy uusi Luminary-tornitalo. Valokuva: Antti Wallin

pysyvä, eikä menneeseen voida palata (Wylie 2016, 411–412). Paikkaan kiinnittyminen on ihmisille tärkeää, jonka vuoksi suunnitelmat, jotka eivät huomioi ihmisten kokemuksia saavat helposti huonon vastaanoton (Kuusisto-Arponen ym. 2014, 29–31).

Katse menneeseen

Vuonna 2016 Tammelan reunamilla käynnistyi isoja tie- ja rakennushankkeita (Kuva 3). Asuinalueen muutos uhkasi paikan identiteettiä. Anssi Paasin (2003, 476) mukaan paikan identiteetti rakentuu institutionaalisen hallinnan ja paikkaan identifioitumisen kautta ja tämä vastakkainasettelu aiheuttaa helposti vastarintaa muutoksia kohtaan. Poliitiikka käsittelee aina jaettuja identiteettejä, mikä edellyttää erontekoa meihin ja muihin (Mouffe 2013, 5; Hall 1999). Jaettua identiteettiä tuotettiin muun muassa Tampereen tammelalaiset ry:n muisteluilloissa ja paikallishistoriikkien avulla (Wacklin 1997; 2008). Paikan identiteetin rakentuessa henkilökohtaisten muistojen ja paikan historian varaan näyttäytyvät alueella tapahtuvat muutokset uhkana. Tammelan yleissuunnitelman (Tampere 2012a) tultua julki alettiin kerätä adresseja täydennysrakentamista ja Tammelantorin alle

suunniteltua parkkihallia vastaan (Ei tori-parkille –liike 2013). Haastateltavista osa oli vanhan tavara-aseman purkamista sekä siirtämistä vastaan (Kuva 3; Tampere 2018). Toiset alkoivat toimia, jotta Tammela säilyisi entisellään:

Mä oon kova tyttö vastustamaan. Olen perustanut jopa adressin, kun mä kuvittelin, että Tammelan Alko lopetetaan. Mä en tiennyt, että siihen tulee vaan se kauppa viereen (naurua). Tietyllä tavalla haluan, ett kaikki palvelut pysyy Tammelassa, mutta eihän se tammelalaisista oo välttämättä kii. (Nainen, noin 40-vuotias, asukas)

Haastateltavien luottamus kaupunkia kohtaan oli heikkoa, mutta vielä vähemmän tammelalaiset luottivat rakennusyhtiöihin (Santaoja ym. 2016), kuten eräs haastateltava toteaa: ”kun täällä ruvetaan rakentaa, niin iso grynderi tulee ja siivoo kaiken” (mies, eläkeläinen, asukas). Vaikka Tammelassa oltiin järjestetty asukkaiden kuulemisia vuodesta 2012 alkaen, kokivat monet suunnitelmien olevan jo kiveen hakattuja (Santaoja ym. 2016), kuten seuraava haastateltava kiteyttää:

Tampereen kaupunki ei kuuntele yhtään mitään. Ne tekee ihan just niin kun ne tykkää, oli asia mikä tahansa. Ja se näköjään on historiallista. (Nainen, noin 50-vuotias, asukas)

Tammelan yleissuunnitelman luonnoksesta puuttui asukkaiden näkökulma. Luonnokseen oli tehty mittava historiallinen tarkastelu, mutta historian ja symbolisten paikkojen merkitystä ei kuitenkaan käsitelty asukkaiden näkökulmasta (Hilmar 2016). Haastateltavien kuvailemaan historialliseen Tammelaan täydennysrakentaminen sopi huonosti (Sandercock 2003, 26). Uusien kalliiden asuntojen ajateltiin muuttavan asukasrakenteen ja paikan identiteetin. Tässä katsannossa kaupungin muutos nähtiin edistyksen aiheuttamana tuhona (Benjamin 1989, 182; Sennett 2018, 117–120). Vastarinnasta huolimatta kaupunki muuttuu jättäen jälkiä menneestä (Paasi 2003, 476; Massey 2005, 9), kuten seuraava haastateltava toteaa:

Mää veikkaan, että Tammela pysyy ihmisten silmissä perinteisenä ja ne muistot säilyy. Kaikki alueet Tampereella kehitty ja siltä kehittymiseltä ei voida estyä mitenkään. Uusia asioita syntyy. (Nainen, noin 20-vuotias, asukas)

Katse tulevaan

Sennettin (2018, 278–279) mukaan moderni kaupunkisuunnittelu hävittää jäljet menneisyydestä luodessaan uutta. Tammelan 1960- ja 1970-luvun saneeraus katsoi tulevaisuuteen, eikä nähnyt puu-Tammelassa mitään säilyttämisen arvoista. Työväen puutaloalueen yleisilme muuttui moderniksi kerrostalo-

KUVA 4 Haastattelun virikkeenä käytetty arkkitehtipöytätyön näkemys Tammelan täydennysrakentamisesta, johon useimmat suhtautuivat myönteisesti.

Lisa Voigtländer (2016). Woodstories: urban densification developments for sustainable living in Tampere. Tampereen teknillinen yliopisto, Tampere.

lähiöksi. Uudessa yleissuunnitelmassa vuorostaan saneerauksen perua oleva nykyinen tilankäyttö esitettiin liian tehottomana (Kuva 1; Tampere 2012a, 5). Monet asukkaat olivat samaa mieltä:

Se vanha kaava on jättänyt autoille niin saamaristi tilaa, niin se on ihan totta, että piiloon vaan jonnekin ne autot. Tammela täytyy ajatella sillai, et sehän on käytännössä keskustaa. (Mies, noin 60-vuotias, asukas)

Haastateltavista useimmat suhtautuivat täydennysrakentamiseen myönteisemmin, kun heille näytettiin opiskelijoiden luonnoksia (esim. Kuva 4). Vanhojen kenkätehtaiden muuttamista asuintaloiksi keuhuttiin myös yleisesti. Tavara-aseman ja radanvarren puutalojen purkaminen taas jakoi haastateltavia. Osa ei

nähty niitä tärkeinä paikan identiteetille, kuten seuraava haastateltava toteaa: ”jokainen puutalo mikä siinä on, vaikka moni ihannoi niitä, niin matalaks vaan!” (mies, eläkeläinen, asukas). Yksi haastateltavista oli valmis myös purkamaan joitain 1970-luvun kerrostaloja muuttaakseen alueen ilmettä.

Tammelaa pidettiin mielenkiintoisena sen sosiaalisen ja maisemallisen kerroksellisuuden vuoksi. Täydennysrakentaminen saattoi lisätä tätä kehitystä. Yrittäjät kertoivat tekevänsä paljon yhteistyötä erilaisten tapahtumien parissa ja kehuivat Tammelan myönteistä ilmapiiriä. Katsomalla tästä hetkestä tulevaan ajateltiin, että muutosten pitäisi vahvistaa alueen nykyisiä vahvuuksia. Menneisyyden korostaminen ei tässä katsannossa siis ollut tärkeää. Ajatukset Tammelasta vaihtelivat asukasryhmittäin:

Tää on varmaan semmone sukupolvikysymys. Me vanhat jäärät yritetään puhua siitä työväen kaupunginosasta, entisestä, ja puhua siitä komeesta historiasta. Nuorempi polvi, kun niitten kans juttelee, on ihan oikeesti sitä mieltä, et Tammela on aika trendikäs tällä hetkellä, että täällä on makeeta! (Mies, noin 60-vuotias, asukas)

Vanhemmatkin asukkaat kokivat alueen muuttuneen elävämmäksi, mutta nuoremmat kuitenkin useammin puolsivat uudistusta. Kyse oli pitkälti alueen identiteeteistä. Perinteiseen työväen alueeseen kiinnittyvät asukkaat vastustivat muutosta. Ne taas puolsivat täydennysrakentamista, jotka puhuivat alueesta, jonne ”hipsterit mielellään tulee sekoilemaan” (mies, noin 50-vuotias, asukas). Täydennysrakentamista kannattavat toivoivat sen ruokkivan vilkasta katuelämää ja tekevän asukaskuntaa monipuolisemmaksi.

Asukkaiden paikkaan kiinnittyminen rakentuu symbolisten kiinnekohtien varaan, eivätkä ne välttämättä ole viranhaltijoiden tiedossa tai eivät välity riittävän näkyvällä tavalla tulevaisuutta käsitteleviin kaava- tai strategiakuviin. Haastateltaville tärkeitä paikkoja olivat Tammelantori, kahvilat, puistot ja kohtaamispaikat. Sandercockin (2003, 17–18) mukaan kaavoitusprosessissa pyritään liian usein rakentamaan alueesta yhtenäinen kertomus, jolloin asukkaiden näkökulmien kirjo jää huomioimatta tai vähintäänkin yksipuoliseksi. Kaava-suunnitelmat ja strategiat jäävät näin alttiiksi ristiriidoille (Mouffe 2013, 8). Kaupunginosan merkittävä fyysinen uudistaminen muuttaa aluetta myös henkisesti ja sosiaalisesti. Samalla alueen identiteettikäsityksiä neuvotellaan uudelleen. Tammelan muutoksen toivottiin pitävän sisällään symbolisia elementtejä menneisyydestä, jotka olisivat asukkaille tärkeitä myös tulevaisuudessa. Näitä kahta äärimmäistä katsantoa on siis soviteltava, kuten seuraava haastateltava toteaa:

Haastateltava (mies, noin 30-vuotias, asukas): Kyl mä näkisin, että se on ainut kestävä ratkaisu, että asukkaat otetaan huomioon ja myös heidän mielipiteensä. Myös ne NIMBY:t

Haastattelija: Eli kaikkia pitää kuulla?

Haastateltava: Kyllä joku ratkasu tietty pitää tehdä, koska ei kaikki voi olla samaa mieltä asioista. Totta kai se alue on asukkaita varten, ni ei siinä oikein voi olla vaihtoehtoi sitten.

Tammelassa, kuten muissakin täydennysrakentamiskohteissa, viranhaltijoiden on soviteltava ristiriitaisia näkökulmia ja työskenneltävä riittävän suuren kannatuksen saamiseksi (Litmanen ym. 2008, 267). Moninaisuuden käsitteleminen on kuitenkin holistiselle kaavasuunnittelulle vaikeaa (Hillier & Van Wezemaal 2012, Ameer 2016). Kysymys kuuluukin, minkälainen suunnitelma mahdollistaa katseen menneeseen ja tulevaan, rakentaa Tammelaa, joka on ”trendikäs, perinnetietoinen. Tampereen paras kaupunginosa!” (Mies, noin 60-vuotias, asukas).

Lopuksi

Tammelan yleissuunnitelman luonnos oli varsin perusteellinen esitys asuinalueen täydennysrakentamiseksi. Siitä kuitenkin puuttui asukkaiden näkökulma, joka tosin yleissuunnitelmassakin oli hahmoteltu suunnittelun seuraavaksi työvaiheeksi (Tampere 2012a, 11–12). Esitys alueen täydennysrakentamiseksi sai kuitenkin asukkaat takajaloilleen, sillä se ei tavoittanut asukkaiden kokemuksia ja Tammelan monia identiteettejä (vrt. Sandercock 2003; Throgmorton 2003). Nykyinen elementtikerrostalojen kaupunginosa ei ole vain modernisaation jälki maisemassa vaan ihmisten eletty tila (Nyman Rørtveit & Setten 2015). Kaupunkilaisten oman elämänsä kontekstista rakentama kuva asuinalueen tulevaisuudesta eroaa väistämättä kaupungin kaavasuunnittelijoiden hahmottelemasta kokonaisuudesta. Kaavasuunnittelijoiden taas on hyvin vaikeaa rakentaa konsensusta alueen tulevaisuudesta varsinkin, jos suunnittelussa ei alusta alkaen anneta tilaa asukkaiden sekä menneeseen että tulevaan orientoituneille näkemyksille.

Tämän artikkelin aloittaneessa Viikilän lainauksessa kaupunkia rakennetaan lopuksi ihmisten mielissä. Heideggerillekin tuleva on läsnä jo tämän hetken kokemuksessa: ihmiset kulkevat kohti tulevaa kaupunkia. Ajassa ei voida palata taaksepäin eikä kaupungin muutosta voi pysäyttää (Massey 2005, 111; Sennett 2018, 300). Kaupungin on mukauduttava yhteiskunnallisiin muutoksiin, minkä vuoksi tarvitaan viranhaltijoiden ja kaupunkilaisten yhteistä visiointia paremmasta kaupungista (Lefebvre 1991, 419–420; Kalliomäki & Vahlo 2017, 131). Rajanti (1999, 19) muistuttaa, että ”[k]aupunki ei ole ehyt kokonaisuus, vaan kaoottinen, monimuotoinen (moniaäninen) kokonaisuus, moneus jonka yhdenmukaisuus on aina vain näennäistä.” Jotta eletty kaupunki kohtaisi rakennetun kaupungin, sen on oltava

merkityksiltään kirjava (Sennett 2018, 301–302). Tämä on hyvin hankala tehtävä. Onko lakisääteisen kaupunkisuunnittelun koskaan mahdollista ansaita oikeutusta, jos kaupunki on lähtökohtaisesti moniääninen ja asukkaiden kokemukset ristiriidassa suunnitelmiin?

Asukkaat voidaan ainakin ottaa alusta alkaen mukaan suunnitteluun (Kuusisto-Arponen ym. 2014, 29). Tätä ei kuitenkaan Tammelassa tehty, vaan kaupungin viranhaltijat kysyivät vasta myöhemmin asukkailta mielipidettä valmiiksi määriteltyyn ongelmaan (Wallin ym. 2018, 44). Suunnittelukonfliktit pyritään usein tukahduttamaan, koska keinoja niiden käsittelyyn on vähän (Pløger 2004, 86). Konfliktit ovat kuitenkin oleellinen osa poliittista päätöksentekoa (Mouffe 2013, 15). Osallistumistilaisuudet ovat usein kontekstista, jokapäiväisestä elämästä irrotettuja (vrt. Leino ym. 2018) ja niihin osallistuvat lähinnä aktiiviset kansalaiset tai puoliammatillaiset asukkaat (Puustinen 2008, 35). Menneeseen katsovilla ihmisillä on kuitenkin annettavaa paikan identiteettiä tuottavista symbolisista kiinnkohdista. Kaikkia ei voida koskaan miellyttää, mutta silloinkin suunnitelmien perusteet ja alueiden tulevaisuuden tarpeet voidaan perustella kunnioittaen myös vastakkaisia näkemyksiä. Konsensuksen tavoittelu lienee turhaa. Riittää, kun saadaan keskustelun kautta aikaiseksi ratkaisu, joka pitää sisällään monia mielipiteitä (Bäcklund & Mäntyselä 2010; Hartmann 2012). Kaupunkisuunnittelijoita on kannustettu tavoittelemaan paikan moniäänisyyttä ja huomioimaan erilaiset tavat kiinnittyä paikkaan (Hillier & Van Wezemael 2012; Ameel 2016, 36). Sennettin (2018, 287–291, 302) ehdotus on, että kaupunkia uudistettaisiin hyödyntämällä sen olemassa olevaa rakennetta ja lisäämällä sen merkityksellistä kirjoa (myös Sandercock 2003).

Tämän tarkastelun pohjalta näyttää siltä, että Tammelan täydennysrakentaminen olisi voinut saada toisenlaisen vastaanoton, jos suunnittelussa olisi alusta alkaen huomioitu asukkaiden paikkakokemuksia. Vuonna 2015 Tampereen kaupunki palkkasi konsultteja, jotka aloittivat korttelikohtaiset keskustelut täydennysrakentamisen eri vaihtoehtoista. Tämä lähestymistapa osoittautui huomattavasti tehokkaammaksi kuin koko asuinalueen uudistamiseen tähtäävä esitys. Useammassa taloyhtiössä on sittemmin lähdetty viemään eteenpäin suunnittelua (esim. Tampere 2017b). Pienemmässä mittakaavassa konsultit ovat kyenneet sovitteluun erilaisia näkemyksiä ja sopimaan suunnitteluratkaisuista yhdessä asukkaiden kanssa (Wallin ym. 2018, 48). Erilaisten menneisyys- ja tulevaisuuskatsantojen huomioiminen voi auttaa myös kaupungin viranhaltijoita lisäämään kaupungin merkityskirjoa erityisesti täydennysrakentamiskohteissa. Jatkossa on kuitenkin syytä tarkastella, miten näiden alueiden identiteetit muuttuvat ja miten muutokset asettuvat osaksi alueen historiallista jatkumoa.

Kiitokset

Tätä tutkimusta on rahoittanut Suomen Akatemia (Strategic spatial planning with momentum gaining scenario storytelling: legitimacy contested? 289691). Haluan kiittää ohjauksesta ja tuesta Helena Leinoa, Markus Lainetta, Pia Bäcklundia, Ari Jokista ja Johanna Tuomisaarta. Rakentavista kommenteista kiitän kolmea arvioitsijaa sekä Yhdyskuntasuunnittelu-lehden toimituskuntaa. Erinomaisesta aineistosta kiitän Tampereen yliopiston aluetieteen ja ympäristöpolitiikan opiskelijoita.

KIRJALLISUUS

- Albrechts, Louis** (2015). Ingredients for a more radical strategic spatial planning. *Environment and Planning B: Planning and Design* 42:3, 510–525.
- Ameel, Lieven** (2016). Narrative Mapping and Polyphony in Urban Planning. *Yhdyskuntasuunnittelu* 54:2, 20–40.
- Bailey, Etienne & Devine-Wright, Patrick & Batel, Susana** (2016). Using a narrative approach to understand place attachments and responses to power line proposals: The importance of life-place trajectories. *Journal of Environmental Psychology* 48, 200–211.
- Benjamin, Walter** (1989). Messiaanisen sirpaleita. Kirjoituksia kielestä, historiasta ja pelastuksesta. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Bäcklund, Pia.** (2007). Tietämisen politiikka: kokemuksellinen tieto kunnan hallinnassa. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Bäcklund, Pia & Mäntysalo, Raine** (2010). Agonism and institutional ambiguity: Ideas on democracy and the role of participation in the development of planning theory and practice – the case of Finland. *Planning Theory* 9:4, 333–350.
- Ei tori-parkille –liike.** [viitattu 27.8.2018] <<http://www.eitoriparkille.fi/>>
- Flyvbjerg, Bent** (1998). Empowering Civil Society: Habermas, Foucault and the Question of Conflict. Teoksessa Douglas, Mike & Friedmann, John (toim.): *Cities for Citizens: Planning and the Rise of Civil Society in a Global Age*, 185–212. Wiley, Chichester.
- Flyvbjerg, Bent** (2001). *Making Social Science Matter. Why social inquiry fails and how it can succeed again.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Hall, Stuart** (1999). *Identiteetti.* Vastapaino, Tampere.
- Hankonen, Johanna** (1994). *Lähiöt ja tehokkuuden yhteiskunta.* Otatieto & Gaudeamus, Tampere.
- Hartmann, Thomas** (2012). Wicked problems and clumsy solutions: Planning as expectation management. *Planning Theory* 11:3, 242–256.
- Heidegger, Martin** (2003). Rakentaa asua ajatella. *Niin & näin* 38:3, 52–59.
- Hilmar, Till** (2016). Narrating Unity at the European Union's New History Museum. A Cultural-Process Approach to the Study of Collective Memory. *European Journal of Sociology* 57:2, 297–329.
- Hillier, Jean & Van Wezemaal, Joris E.** (2012). On the Emergency of Agency in Participatory Strategic Planning. Teoksessa Roo, Gert de & Hillier, Jean (toim.): *Complexity and Planning. Systems, Assemblages and Simulations*, 311–332. Ashgate, Surrey.
- Ingold, Tim** (2000). *The Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill.* Routledge, London & New York.
- Kalliomäki, Helka & Vahlo, Jukka** (2017). Kulttuurisuunnittelu lähestymistapana kaupunkien yhteiskehittämiseen. Teoksessa Häyrynen, Maunu & Wallin, Antti (toim.): *Kulttuurisuunnittelu: Kaupunkikehittämisen uusi näkökulma*, 105–133. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kopomaa, Timo & Peltonen, Lasse & Litmanen, Tapio** (toim.) (2008). *Ei meidän pihallemme! Paikalliset kiistat tilasta.* Gaudeamus, Helsinki.
- Koskinen, Tarmo & Savisaari, Anja** (1971). *Onni yksillä – pesä kaikilla? Tutkimus Amurin ja Tammelan saneerauksesta Tampereen kaupungissa.* Tampereen yliopiston tutkimuslaitos, Tampere.

- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa & Laine, Markus & Rauhala, Marianne** (2014). Osallistumisen odotusten kurimus: narratiivinen analyysi paikallisesta maankäytön konfliktista. *Yhdyskuntasuunnittelu* 52:4, 4–11.
- Laine, Markus & Leino, Helena & Santaoja, Minna & Setälä, Marjut** (2015) "Tää on vähä ku sikaa säkis ostais" – Tulevaisuuden keskustan suunnittelun haasteet taloyhtiöiden näkökulmasta. *Futura* 1/2015, 26–35.
- Lefebvre, Henri** (1991). *The Production of Space*. Blackwell, Oxford.
- Leino, Helena** (2006). Kansalaisosallistuminen ja kaupunkisuunnittelun dynamiikka: Tutkimus Tampereen Vuoreksesta. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Leino, Helena** (2012). Boundary Interaction in Emerging Scenes: Two Participatory Planning cases From Finland. *Planning Theory & Practice* 13:3, 383–396.
- Leino Helena & Santaoja, Minna & Laine, Markus** (2018). Researchers as knowledge brokers. Translating knowledge or co-producing legitimacy for the urban infill in Finland? *International Planning Studies* 23:2, 119–129.
- Litmanen, Tapio & Peltonen, Lasse & Kopomaa, Timo** (2008). Epilogi: NIMBY yhteiskunnan ja tutkimuksen dilemmana. Teoksessa Kopomaa, Timo & Peltonen, Lasse & Litmanen, Tapio (toim.): *Ei meidän pihallemme! Paikalliset kiistat tilasta*, 266–280. Gaudeamus, Helsinki.
- Massey, Doreen** (2005). *For Space*. SAGE, London.
- Mouffe, Chantal** (2013). *Agonistics. Thinking the World Politically*. Verso, London & New York.
- Mäntysalo, Raine, Kangasoja, Jonna K. & Kanninen, Vesa** (2015). The Paradox of Strategic Planning: A Theoretical Outline with a View on Finland. *Planning Theory & Practice* 16:2, 169–183.
- Nymoén Rørtveit, Hilde & Setten, Gunhild** (2015). Modernity, heritage and landscape: The housing estate as heritage. *Landscape Research* 40:8, 955–970.
- Paasi, Anssi** (2003). Region and place: Regional identity in question. *Progress in Human Geography* 27:4, 475–485.
- Pløger, John** (2004). Strife – urban planning and agonism. *Planning Theory* 3:1, 71–92.
- Pløger, John** (2006). Urban planning and urban life: Problems and Challenges. *Planning Practice & Research* 21:2, 201–222.
- Puustinen, Sari** (2006). Suomalainen kaavoittajaprofessio ja suunnittelun kommunikatiivinen käänne: vuorovaikutukseen liittyvät ongelmat ja mahdollisuudet suurten kaupunkien kaavoittajien näkökulmasta. *Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskus YTK*, Helsinki.
- Puustinen, Sari** (2008). Konfliktien hallinta ja kaavoittajien uusi valtuutus. *Yhdyskuntasuunnittelu* 46:3, 35–55.
- Rajanti, Taina** (1999). Kaupunki on ihmisen koti: elämän kaupunkimuodon tarkastelua. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Rittel, Horst W. J. & Webber, Melvin M.** (1973). Dilemmas in a general theory of planning. *Policy Sciences* 4:2 155–169.
- Sandercock, Leonie** (1998). *The Death of Modernist Planning: Radical Praxis for a Postmodern Age*. Teoksessa Douglas, Mike & Friedmann, John (toim.): *Cities for Citizens: Planning and the Rise of Civil Society in a Global Age*, 163–184. Wiley, Chichester.
- Sandercock, Leonie** (2003). Out of the closet: The importance of stories and storytelling in planning practice. *Planning Theory & Practice*, 4:1, 11–28.
- Santaoja, Minna & Laine, Markus & Leino, Helena** (2016). "Joku palikka siitä puuttuu" – Luottamuksen rakentuminen täydennysrakentamisen suunnittelussa. *Yhdyskuntasuunnittelu* 54:1, 10–24.
- Schulman, Harry** (1990). Alueelliset todellisuudet ja visiot. Helsingin kehitys ja kehittäminen 1900luvulla. 222 s. *Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisu A 18*. YTK, Espoo.
- Sennett, Richard** (2018). *Building and Dwelling. Ethics for the City*. Penguin Random House, London UK.
- Shields, Rob** (2002). Henri Lefebvre: Arkielämän filosofi. *Yhdyskuntasuunnittelu* 40:3–4, 6–22.
- Tampere** (2012a). *Tammelan yleissuunnitelma 2012*. Tampere. [viitattu 27.8.2018] <https://www.tampere.fi/liitteet/t/ABJgABTYy/Tammelan_yleissuunnitelma_Kh_2012_raportti.pdf>

- Tampere** (2012b). Tiedote 18.6.2012: Tammelan täydennysrakentamisen yleissuunnitelma hyväksyttiin. [viitattu 27.8.2018] <http://www.tampere.fi/tampereen-kaupunki/ajankohtaista/tiedotteet/2012/06/31082015_50.html>
- Tampere** (2015). Viiden tähden keskusta 2015–2030, Tampere. [viitattu 27.8.2018] <<http://www.tampere.fi/tiedostot/v/Al4M4rX5Z/keskustankehittamisohjelmativistelma.pdf>>
- Tampere** (2017a). Tampereen keskustan strateginen osayleiskaava. [viitattu 27.8.2018] <https://www.tampere.fi/tiedostot/k/fYmXYvc5d/Keskusta__selostus.pdf>
- Tampere** (2017b). Tampereen keskustan korttelisuunnitelmat. ”Pinnin pihat” Tammela osa 273, 281 ja 282. [viitattu 27.8.2018] <https://www.tampere.fi/tiedostot/t/qifjxoYOh/Pinnin_pihat_26062017.pdf>
- Tampere** (2018). Tiedote 25.6.2018: Tampereen vanha tavara-asema siirretään. [viitattu 27.8.2018] <https://www.tampere.fi/tampereen-kaupunki/ajankohtaista/tiedotteet/2018/06/25062018_4.html>
- Throgmorton, James A.** (2003). Planning as persuasive storytelling in a global-scale web of relationships. *Planning Theory* 2:2, 125–151.
- Tuomisaari, Johanna** (2015). Lahden yleiskaava strategisen maankäytön suunnittelun työkaluna. *Yhdyskuntasuunnittelu* 53:2, 40–57.
- Viikilä, Jukka** (2016). Akvarelleja Engelin kaupungista. Gummerus, Helsinki.
- Voigtländer, Lisa** (2016). Woodstories: Urban densification developments for sustainable living in Tammela. Diplomityö. Tampereen teknillinen yliopisto, Tampere. [viitattu 27.8.2018] <<https://dspace.cc.tut.fi/dpub/handle/123456789/23866>>
- Wacklin, Matti** (1997). Tammela: Suutarien pääkaupunki. Tampereen Tammelalaiset ry, Tampere.
- Wacklin, Matti** (2008). Tammela: Tarinoita torin kulmilta. Tampereen Tammelalaiset ry, Tampere.
- Wallin, Antti & Leino, Helena & Jokinen, Ari & Laine, Markus & Tuomisaari, Johanna & Bäcklund, Pia** (2018). A Polyphonic Story of Urban Densification. *Urban Planning* 3:3, 40–51.
- Wylie, John** (2016). A landscape cannot be a homeland. *Landscape Research* 41:4, 408–416.